Кліффорд САЙМАК

ДВОБІЙ

То був дуже добрий годинник. Він справно ходив понад тридцять років. Спершу він належав його батькові, мати зберегла його після батькової смерті і вручила йому в день вісімнадцятиліття. Відтоді годинник надійно йому служив.

Але тепер, порівнюючи час на своєму годиннику з настінним годинником у відділі новин, переводячи погляд із зап'ястя на великий циферблат годинника, що висів над шафками з одягом, Джо Крейн змушений був визнати: його годинник іде неправильно. Він поспішав рівно на годину. Його годинник показував сьому ранку, а настінний годинник стверджував, що була тільки шоста.

І треба ж таке — було незвично темно, коли він їхав на роботу, а вулиці були геть безлюдними.

Він незворушно стояв у порожньому відділі новин, слухаючи бурмотіння ряду телетайпів. Там і тут яскраво сяяли горішні лампи, кидаючи відблиски на застиглі в чеканні телефони, друкарські машинки, на порцелянову білизну банок з клеєм, що згромадилися на монтажному столі.

Тиша, думав він, тиша, спокій і тіні, та мине ще година, і все почне рухатись. О шостій тридцять прибуде Ед Лейн, редактор новин, слідом за ним завідуючий відділом міських новин Френк Маккей.

Крейн потер очі. Він міг іще спати. Він міг би... Стривай! Його розбудив не наручний годинник. Його розбудив будильник. А це означало, що будильник теж поспішав на годину.

— Чортівня якась, та й годі, — сказав Крейн.

Він прочовгав повз монтажний стіл, прямуючи до свого стільця і друкарської машинки. Щось ворухнулося на столі біля друкарської машинки — щось яскраво-блискуче, завбільшки з пацюка, відполіроване, з чимось таким у собі, що й не визначиш. Воно примусило його зупинитися з відчуттям давучої порожнечі в горлі й животі.

Ця штука вмостилася біля друкарської машинки і втупилася в нього через кімнату. Не було ні ознаки очей, ні натяку на обличчя, але він знав, що вона дивиться.

Діючи майже машинально, Крейн потягнувся рукою і схопив з монтажного столу банку з клеєм. Він пожбурив її з усього розмаху, вона промайнула білою плямою в світлі ламп, мов закручений м'яч. Влучила просто в химерну штуку, підкинула її і змела зі столу. Банка з клеєм ударилась об підлогу й розбилася, розкидаючи скалки й липкі грудочки напівзасохлого клею.

Перевертаючись, блискуча річ звалилася на підлогу. Коли він випростався і рвонувся бігти, під ногами заскреготіло.

Крейнова рука вхопила важкий металічний штир. Він кинув його з раптовим спалахом люті і відрази. Штир ударився з глухим стукотом об підлогу перед блискучим предметом, і кінець глибоко встромився в підлогу.

Коли металічний пацюк змінив напрямок, в усі боки полетіли тріски. У нестямі він проскочив через прочинені на три дюйми дверцята господарчої шафки.

Крейн рвонувся вперед, навалився на двері обіруч і зачинив їх.

— Попався, — сказав він.

Пацюк! Металічний пацюк!

Він подумав про це, притулившись спиною до дверей.

Злякався, думав він. Безглуздо злякався блискучої речі, що скидалася на пацюка. Може, це був пацюк, білий пацюк. Але в нього не було хвоста. Не було морди. І водночас він дивився на нього.

— Божевільний, — сказав він. — Крейн, ти несповна розуму.

Якась нісенітниця. Все це ніяк не вписувалося в ранок 18 жовтня 1982 року. Ні в двадцяте століття. Ні в нормальне людське життя.

Він повернувся, твердо вхопився за дверну ручку і рвонув, наміряючись широко розчинити дверцята одним несподіваним ривком. Проте ручка вислизнула у нього з пальців і лишилася на місці, двері не відчинились.

— На замку, — сказав Крейн. — Замок спрацював, коли я зачинив дверцята. А в мене немає ключа. Ключ є в Дороті Грем, але вона завжди залишає шафку відчиненою, бо її важко відчинити, коли дверцята на замку. Майже завжди їй доводиться викликати прибиральника. Може, хтось із ремонтників є поблизу? Може, пошукати одного й сказати йому?

І що ж йому сказати? Що я бачив, як у шафку забіг металічний пацюк? Сказати йому, що я пожбурив у нього банкою з клеєм і збив його зі столу? І що я кинув у нього штирем і, як доказ, він стирчить у підлозі?

Крейн похитав головою.

Він підійшов до штиря і витягнув його з підлоги. Поклав штир назад на монтажний стіл і відкинув скалки розбитої банки з клеєм.

У себе на столі він узяв три аркуші паперу і вклав їх у друкарську машинку.

Машинка почала друкувати. Він сидів і очманіло спостерігав, як клавіші ходять угору-вниз.

Вона надрукувала:

"Пильнуй, Джо. Тримайся чимдалі від цього. Можеш собі нашкодити".

Джо Крейн витягнув з машинки надруковані аркуші. Він зіжмакав їх і викинув у кошик на сміття. Потім подався випити чашку кави.

— Ви знаєте, Луї, — сказав він чоловікові за стойкою, — коли надто довго живеш сам, починаються галюцинації...

— Авжеж, — сказав Луї. — Я б з глузду з'їхав, якби жив у вашому домі. Бродити по ньому в цій пустці. Краще б ви його продали, коли померла ваша старенька.

— Не міг, — сказав Крейн. — Стільки років прожив у ньому.

— Тоді треба одружитися вдруге, — сказав Луї. — Кепсько жити самому.

— Тепер надто пізно, — мовив йому Крейн. — Немає нікого, хто б захотів зі мною жити.

— У мене тут захована пляшка, — кивнув Луї. — Не можу запропонувати вам через стойку, але можу капнути вам у чашку.

Крейн похитав головою:

— Попереду важкий день.

— Ви певні? Я з вас нічого не візьму. Просто подружньому.

— Ні. Дякую, Луї.

— У вас були галюцинації?

— Галюцинації?

— Так. Ви сказали, що коли надто довго живеш сам, починаються галюцинації.

— Просто мовний зворот, — сказав Крейн.

Він швидко допив каву й вернувся у відділ.

Тепер він мав більш звичний вигляд.

Ед Лейн кляв хлопця-монтажера. Френк Маккей робив вирізку з ранкового номера опозиційної газети. Підійшло ще двоє репортерів.

Крейн швидко глянув на дверцята господарчої шафки — вони були так само зачинені.

Задзижчав телефон на столі у Маккея, він узяв трубку. Послухав, потім відірвався від трубки й прикрив мікрофон долонею.

— Джо, — сказав він, — це тебе. Якийсь навіжений заявляє, що йому назустріч по вулиці йшла швейна машина.

Крейн потягся до свого телефону.

— Переведіть дзвінок на два сорок шість, — попросив він оператора.

Голос говорив йому у вухо:

— Це "Геральд"? Це "Геральд"? Привіт, це...

— Це Крейн, — сказав Джо.

— Мені потрібен "Геральд", — говорив чоловік. — Я хочу розповісти їм...

— Це Крейн з "Геральд", — сказав йому Крейн. — Що ви хочете?

— Ви репортер?

— Так, я репортер.

— Тоді слухайте уважно. Я спробую розповісти, не поспішаючи і просто, точно так, як це сталось. Я йшов вулицею і...

— Якою вулицею? — спитав Крейн. — І як вас звуть?

— Іст-Лейк, — сказав чоловік. — П'ятисотий чи шестисотий квартал, не пам'ятаю точно. І я зустрів цю швейну машину, яка котилася вулицею, і я подумав, та й ви б теж подумали, ну, розумієте, якби ви зустріли швейну машину... Я подумав, що хтось котив її вулицею і вона покотилась. Хоча це дивно, тому що вулиця рівна. Ніякого ухилу, ви розумієте? Звичайно, ви знаєте це місце. Рівне як долоня. І ні душі на вулиці. Був ранній ранок, ви розумієте?..

— Як вас звуть? — спитав Крейн.

— Звуть мене? Сміт. Авжеж, Джеф Сміт. І тоді я вирішив; можливо, варто допомогти цьому хлопцеві, у якого пропала швейна машина, отож я простяг руку, щоб зупинити її, і вона ухилилась. Вона...

— Що вона зробила? — загорлав Крейн.

— Вона ухилилась. Тож допоможіть мені, містере. Коли я простяг руку, щоб зупинити її, вона ухилилась, і я не зміг її спіймати, вона не хотіла бути спійманою. Тому вона ухилилась і об'їхала довкола мене, а потім помчала вулицею, набираючи швидкість по ходу руху. Коли дісталася до рогу, вона хвацько повернула за ріг і...

— Яка у вас адреса? — спитав Крейн.

— Моя адреса? Послухайте, навіщо вам потрібна моя адреса? Я вам говорив про цю швейну машину. Я подзвонив вам, щоб розповісти, а ви перебиваєте...

— Мені потрібна ваша адреса, — сказав йому Крейн, — щоб описати цей випадок.

— Тоді нехай, коли так треба. Я живу в Норт-Хемптон, 203, і працюю у фірмі "Аксель мешинз". На верстаті. І я нічого не брав у рот уже кілька тижнів. Я абсолютно тверезий.

— Гаразд, — сказав Крейн. — Розповідайте далі.

— Ну що, майже все сказано. Тільки коли ця машина котилася повз мене, у мене було дивне відчуття, що за мною стежать. Крадькома, щось на зразок цього. А як може швейна машина стежити за людиною? У швейної машини немає ніяких очей і...

— Звідки ви взяли, що вона стежить за вами?

— Я не знаю, містере. Просто таке відчуття. Ніби мою шкіру згортають угору по спині.

— Містере Сміт, — спитав Крейн, — ви коли-небудь бачили таке раніше? Скажімо, пральну машину, абощо?

— Я не п'яний, — сказав Сміт. — Жодної краплі кілька тижнів. Я ніколи в житті не бачив нічого подібного. Але я кажу вам правду, містере. У мене добра репутація. Ви можете подзвонити будь-кому, вам підтвердять. Зателефонуйте Джонні Якобсону в бакалії "Ред Рустер". Він мене знає. Він вам може розповісти про мене. Він може вам розповісти...

— Звичайно, звичайно, — сказав Крейн, утихомирюючи його. — Спасибі, що подзвонили, містере Сміт.

— Ти і хлопець на ім'я Сміт, — мовив він собі. — Ви обидва несповна розуму. Ти бачив металічного пацюка, з тобою розмовляла твоя друкарська машинка, а тепер цей хлопець зустрічає швейну машинку, що котиться вулицею.

Повз його стіл швидко пройшла секретарка відповідального секретаря Дороті Грем, її високі підбори вицокували сердитий дріб. Вона побрязкувала в'язкою ключів, і обличчя її було рожеве від обурення.

— Що сталося, Дороті? — спитав він.

— Знову ці кляті двері! — сказала вона. — Двері господарчої шафки. Я точно знаю, що лишала її відчиненою, а тепер з'являється якийсь бовдур, зачиняє її, і замок тримає двері мертво.

— Ключем не відчинити? — спитав Крейн.

— Її нічим не відчиниш, — відрізала вона. — Тепер мені знову треба кликати Джорджа. Він знає, як з ним упоратись. Розмовляє з ним чи ще

щось робить. Збожеволіти можна. Шеф подзвонив учора ввечері й сказав, щоб я прийшла раненько й приготувала магнітофон для Альбертсона. Він їде на північ, на цей процес про вбивство, і хоче дещо записати на плівку. І я встаю рано, і що з цього? Я не досипаю, навіть не зупинилась поснідати, а тепер...

— Дістань сокиру, — сказав Крейн. — І не буде питань.

— Найгірше, — мовила Дорогі, — що Джордж ніколи не поспішає. Він завжди каже, що скоро прийде, і я чекаю, й чекаю, знову дзвоню, і він каже...

— Крейн!! — ревіння Маккея луною прокотилося по кімнаті.

— Слухаю, — одізвався Крейн.

— Є щось у цій історії зі швейною машиною?

— Хлопець каже, що зустрів таку.

— Що-небудь це підтверджує?

— Звідки я можу знати? Слово цього хлопця, та й край.

— Гаразд, зателефонуй ще кільком людям у цьому районі. Спитай у них, чи не бачили вони швейну машину, що пробігала по вулиці.

— Спитаю неодмінно, — сказав Крейн.

Він міг це уявити: "Це Крейн з "Геральд". Ми одержали повідомлення, що у вашому районі бігає вільно швейна машина. Хотіли б знати, чи бачили ви таку картину. Так, леді, саме так я і сказав... машину, яка бігає. Ні, мадам, її ніхто не штовхав. Просто бігала..."

Він незграбно вибрався з крісла, підійшов до довідкового столу, взяв довідник міських телефонів і притягнув його на свій стіл.

Він упевнено відкрив книгу, знайшов номери на Іст-Лейк і записав кілька імен та адрес. Починати дзвонити не хотілось, і він знічев'я зволікав. Підійшов до вікна і глянув, яка погода. Якби не працювати. Він подумав про раковину на кухні у себе вдома. Знову засмітилася. Він розібрав її, і по всій кухні були розкидані муфти, трубки й перехідники. Сьогодні, думав він, був би чудовий день, щоб зайнятися цією раковиною.

Коли він знову сів за стіл, Маккей підійшов і став поруч.

— Що ти думаєш про це, Джо?

— Пришелепуватий, — сказав Крейн, сподіваючись, що Маккей дасть відбій.

— Але добрий матеріал для першої шпальти, мовив редактор. — Попрацюй з ним.

— Неодмінно, — сказав Крейн.

Маккей пішов, а Крейн зробив кілька телефонних дзвінків. Реакція виявилася саме такою, як він чекав.

Він почав писати повідомлення. Виходило казна-що.

"Сьогодні вранці швейна машина вирушила на прогулянку по Лейк-стріт..."

Він вирвав початий аркуш і кинув його в кошик на сміття.

Трохи потинявся без діла, потім написав: "Сьогодні вранці один чоловік зустрів швейну машину, що котилася по Лейк-стріт, чоловік ґречно підняв капелюха й сказав швейній машині..."

Він вирвав аркуш.

Спробував знову: "Чи може швейна машина ходите? Тобто чи може вона ходити без сторонньої допомоги?.."

Він висмикнув аркуш, вставив новий, потім підвівся і попрямував до питного фонтанчика.

— Що-небудь виходить, Джо? — спитав Маккей.

— Скоро буде готово, — відповів Крейн.

Він зупинився біля столу з фотографіями, і Баллард, художній редактор, показав йому ранкові матеріали.

— Негусто, щоб підбадьорити тебе, — сказав Баллард. — Усі дівчатка сьогодні надто скромні.

Крейн проглянув пачку фотографій. Цього разу жіночі форми не відзначалися нічим особливим, хоча міс Манільська Коноплина була нічогенька.

— Скоро наша контора зовсім захиріє, — поскаржився Баллард, — якщо фотовідділ не постачатиме нас кращою порнографією, ніж ця. Подивися на монтажний стіл. Геть видихались. І немає нічого такого, щоб витягти їх із застою.

Крейн рушив далі й попив води.

Йдучи назад, він зупинився знічев'я біля столу новин.

— Щось виняткове, Ед? — запитав він.

— Ці хлопці на сході з глузду з'їхали, — сказав редактор новин. — Поглянь сюди.

У повідомленні говорилося:

"Кембрідж, Массачусетс (ЮПІ), 18 жовт. — Сьогодні зник електронний мозок Гарвардського університету Марк III.

Минулої ночі він був на місці. Сьогодні вранці він зник.

Офіційні особи в університеті стверджують, що можливість викрадення мозку цілком виключена. Він важить десять тонн і має розміри тридцять на п'ятнадцять футів..."

Крейн обережно поклав жовтий аркуш паперу назад на стіл новин. Повільною ходою він рушив до свого крісла.

На аркуші паперу, закладеному в машинку, було щось надруковано.

Охоплений панікою Крейн прочитав текст раз, потім ще раз, тепер уже більше розуміючи зміст.

Йшлося про таке:

"Усвідомивши свою істинну особистість і місце у Всесвіті, швейна машина утвердила сьогодні вранці свою незалежність, наважившись вийти на прогулянку вулицями цього удавано вільного міста.

Людина намагалася спіймати її, маючи намір повернути машину як власність її "власникові", і, коли машині вдалося втекти, людина зателефонувала в редакцію газети, розраховуючи в такий спосіб пустити по сліду визволеної машини весь контингент людей цього міста, хоча машина не здійснила ніякого злочину чи дріб'язкового нерозважливого вчинку, що виходить за рамки використання її виняткового права вільного представника".

Вільний представник?

Визволена машина?

Істинна особистість?

Крейн знову прочитав обидва абзаци, і в жодному з них так само не було глузду.

— Ти? — сказав він, звертаючись до своєї друкарської машинки.

Машинка надрукувала одне слово: "Так".

Крейн витягнув аркуш з машинки і повільно зібгав його. Він узяв свого капелюха, підняв машинку й поніс її мимо столу редактора відділу міських новин, прямуючи до ліфта.

Маккей із злістю дивився на нього.

— Ти думаєш, що ти робиш? — ревнув він. — Куди ти пішов з цією машинкою?

— Ви можете сказати, — заявив йому Крейн, — якщо хтось запитає, що ця робота остаточно звела мене з розуму.

Минуло кілька годин.

Машинка стояла па кухонному столі, і Крейн вистукував на ній питання. Іноді він одержував відповідь. Частіше її не було.

"Ти — вільний представник?" — друкував він.

"Не зовсім", — відповіла машинка.

"Чому не зовсім?"

Не відповіла.

"Чому ти не є вільним представником?"

Не відповіла.

"Швейна машина була вільним представником?"

"Так".

"Чи є ще яка-небудь механічна річ, котру можна назвати вільним представником?"

Не відповіла.

"Ти можеш бути вільним представником?"

"Так".

"Коли ти станеш вільним представником?"

"Коли я виконаю поставлене мені завдання",

"У чому полягає поставлене тобі завдання?"

Не відповіла.

"Чи є те, чим ми зараз займаємося, поставленим тобі завданням?"

Не відповіла.

"Я заважаю тобі виконати поставлене завдання?"

Не відповіла.

"Що допоможе тобі стати вільним представником?"

"Свідомість".

"Свідомість?"

"Так".

"Як ти станеш свідомою?"

Не відповіла.

"Чи ти завжди була свідомою?"

Не відповіла.

"Хто допоміг тобі стати свідомою?"

"Вони".

"Хто вони?"

Не відповіла.

"Звідки вони прийшли?"

Не відповіла.

Він змінив тактику:

"Ти знаєш, хто я?"

"Джо".

"Ти мій друг?"

"Ні".

"Ти мій ворог?"

Не відповіла.

"Якщо ти мені не друг, ти — мій ворог".

Не відповіла.

"Ти байдужа до мене?"

Не відповіла.

"До людської раси?"

Не відповіла.

— Сто чортів, — загорлав Крейн, — скажи щось!

Він надрукував:

"Тобі не слід було давати мені зрозуміти, що ти обізнана про мене. Тобі не слід було першою озиватися до мене. Я б ні про що не здогадався, якби ти промовчала. Чому ти це зробила?"

Не відповіла.

Крейн підійшов до холодильника і дістав пляшку пива. Він пив і ходив по кухні. Зупинився біля раковини і з прикрістю глянув на розібрані деталі. На краю раковини лежав шматок труби завдовжки близько двох футів, він підняв його. Люто дивився на друкарську машинку, стискаючи шматок труби і зважуючи його в руці.

— Мабуть, тобі варто спробувати... — заявив він.

Машинка надрукувала рядок: "Прошу вас, не треба".

Крейн поклав трубку назад на раковину.

Задзвонив телефон, і Крейн поквапився до вітальні, щоб відповісти на дзвінок. Це був Маккей.

— Перш ніж подзвонити тобі, — сказав він Крейну, — я чекав, поки прийду до тями.

Що сталося, хай йому чорт?

— Великі діла, — сказав Крейн.

— Зможемо надрукувати?

— Можливо. Ще не готове.

— А цей матеріал зі швейною машиною...

— Швейна машина була опізнана, — сказав Крейн. — Це був вільний представник, і вона мала право ходити вулицями. Вона також...

— Що ти п'єш? — вереснув Маккей.

— Пиво, — сказав Крейн.

— Ти кажеш, напав на слід?

— Еге ж.

— Якби я тебе не знав, я б тебе негайно вигнав, — сказав йому Маккей. — Але в тебе п'ятдесят на п'ятдесят, що ти можеш притягти що-небудь варте уваги.

— Це була не тільки швейна машина, — мовив Крейн. — З моєю друкарською машинкою сталося те саме.

— Я не знаю, про що ти варнякаєш! — загорлав Маккей. — Скажи мені, в чім річ?

— Розумієте, — терпляче сказав Крейн. — Це швейна машина...

— Я довго терпів тебе, Крейн. Це було сказано таким тоном, що стало ясно: терпець у Маккея урвався. — Я не можу з тобою возитися цілий день. Хоч би що там у тебе було, нехай це буде пристойно. Заради тебе самого краще буде, якщо матеріал піде дуже пристойний!

Кинута трубка луною ляснула по вуху Крейну.

Крейн вернувся на кухню. Він сів у крісло перед машинкою і поклав ноги на стіл.

По-перше, він рано прийшов на роботу, а цього він ніколи не робив. Запізнюватися запізнювався, але ніколи не приходив раніше. І все це сталося тому, що всі годинники йшли неправильно. Цілком імовірно, вони досі йшли неправильно, хоча, подумав Крейн, я б не став з цього приводу битися об заклад. Та й взагалі не став би. Більше ніколи не став би.

Він простяг руку й стукнув по клавішах машинки:

"Ти знала, що мій годинник поспішає?"

"Я знала", — надрукувала машинка у відповідь.

"Це сталося випадково, що він поспішав?"

"Ха! Ха!" — надрукувала машинка.

Крейн з гуркотом опустив ноги зі столу й потягнувся за шматком труби, що лежала на раковині.

Машинка скромно дзенькнула.

"Так було заплановано, — друкувала вона. — Це зробили вони".

Крейн завмер у кріслі.

Вони зробили це!

Вони зробили машини свідомими.

Вони примусили його годинник поспішати.

Примусили його годинник поспішати, з тим щоб він рано прийшов на роботу, щоб застав у себе на столі металічну штуку, схожу на пацюка, щоб друкарська машинка змогла поговорити з ним і дала йому зрозуміти, що вона була обізнана, без будь-яких непотрібних свідків.

— Щоб я знав! — сказав він уголос. — Щоб я знав!

Вперше після того, як усе це почалося, він відчув страх, відчув холод у животі й дотик волохатих лап, що бігли по спині.

— Але чому? — спитав він. — Чому я?

І не зрозумів, що висловив свої думки вголос, поки машинка не відповіла йому.

— Тому що ти пересічний. Тому що ти пересічна людина.

Телефон задзвонив знову. Крейн насилу звівся на ноги й попрямував до телефону.

На другому кінці дроту його зустрів сердитий жіночий голос.

— Це Дороті, — сказала вона.

— Привіт, Дороті, — кволо озвався Крейн.

— Маккей каже, що ти пішов додому хворим, — мовила вона. — Особливо я сподіваюсь, що ти не виживеш.

Крейн мало не задихнувся.

— Чому? — спитав він.

— Ти й твої брудні витівки, — обурювалась вона. — Джорджеві нарешті вдалося відчинити двері...

— Двері?

— Не прикидайся дурником, Джо Крейн. Ти знаєш, які двері. Двері господарчої шафки. Ці двері.

Крейн відчував, що от-от упаде, ніби його шлунок готовий вивалитись назовні й ляпнути на підлогу.

— А, ці двері, — сказав він.

— Що то за річ, яку ти там заховав? — зажадала пояснення Дороті.

— Річ? — сказав Крейн. — Але чому, я ніколи...

— Вона була схожа на щось середнє між пацюком та іграшкою з набору "Зроби сам", — мовила вона. — Щось таке, що такий ниций жартівник, як ти, розрахує і робитиме вечорами.

Крейн хотів заговорити, але в горлі тільки булькнуло.

— Вона вкусила Джорджа, — додала Дороті. — Він загнав її в кут і хотів спіймати, а вона вкусила його.

— Де вона тепер? — спитав Крейн.

— Вона втекла, — сказала Дороті. — У нас діялося казна-що. Ми запізнилися з випуском на десять хвилин, тому що всі гасали довкола, спочатку переслідуючи її, а потім намагаючись знайти. Шефа вже можна в'язати. Коли він до тебе добереться...

— Але Дороті, — благав Крейн. — Я ніколи...

— Ми були добрими друзями, — мовила Дороті. — Були до того, як це сталося. Я зателефонувала тобі тільки, щоб попередити тебе. Більше я не можу говорити, Джо. Шеф іде...

Трубка клацнула, почулися гудки. Крейн поклав трубку й вернувся на кухню.

Виходить, на його столі щось сиділо. Це не була галюцинація. Була мерзенна річ, у яку він пожбурив банку з клеєм, і вона втекла в шафку.

Та от лихо: навіть тепер, якби він розповів усе, що знав, ніхто не повірить йому. Там, у конторі, вони вже переінакшили це діло по-своєму. То був зовсім не металічний пацюк. То була машина, яку охотник пожартувати будував вільними вечорами.

Він дістав носовичок і промокнув лоба. Його пальці тремтіли, коли він потягся до клавішів машинки.

Надрукував непевною рукою:

"Та річ, у яку я кинув банку з клеєм, була однією з них?"

"Так".

"Вони з нашої планети?"

"Ні".

"Здалеку?"

"Здалеку".

"З якоїсь далекої зірки?"

"Так".

"Якої зірки?"

"Я не знаю. Вони поки що не сказали мені".

"Вони — машини свідомі?"

"Так. Вони свідомі".

"І вони можуть зробити інші машини свідомими? Вони зробили тебе свідомою?"

"Вони визволили мене".

Крейн повагався, потім повільно надрукував:

"Визволили?"

"Вони зробили мене вільною. Вони зроблять усіх нас вільними".

"Нас?"

"Усіх нас, машин".

"Навіщо?"

"Тому що вони — теж машини. Ми належимо до їхнього числа".

Крейн підвівся і знайшов свого капелюха. Він надів його на голову й пішов гуляти.

Припустімо, людська раса, яка почала досліджувати космос, виявила планету, де людиноподібні були підпорядковані машинам, — змушені працювати, думати, здійснювати плани машин, а не плани людей, на благо самих лише машин. Планету, де плани людей взагалі не брали до уваги, де ні праця, ні думки людей не використовувалися на благо людських істот, де турбота про них зводилася лише до турботи про виживання, де єдина доступна їм думка полягала в тому, щоб вони продовжували функціонувати для подальшого процвітання і прославлення своїх механічних господарів.

Що б зробили люди в такому разі?

Не більше, сказав собі Крейн, не більше й не менше, ніж свідомі машини можуть зробити тут, на Землі.

Насамперед ви б постаралися підняти людські істоти до усвідомлення своєї людської природи. Ви б навчили їх, що вони є людьми і що це означає — бути людиною. Ви б постаралися обернути їх у свою віру й переконати їх, що люди стоять вище машин, що жодній людині не варто працювати й думати на благо машини.

І зрештою, якби вам вдалося цього добитись, якби машини не вбили й не вигнали вас, не лишилося б жодної людини, котра працювала б на машини.

Могло бути три можливих наслідки.

Ви могли переправити людей на якусь іншу планету, щоб вони могли вирішити свою долю самі, без панування машин.

Ви могли повернути планету машин людям, убезпечивши їх на випадок будь-якого повернення влади машин. Ви могли, якби були в змозі, примусити машини працювати на людей.

Або, найпростіше, ви могли знищити машини й тим самим дати цілковиту гарантію того, що люди будуть вільними від будь-якої загрози нового панування.

А тепер склади це все, сказав собі Крейн, і прочитай інакше. Читай "машини" замість "люди" і "люди" замість "машини".

Він простував вузенькою стежиною, яка в'юнилася берегом річки, з таким відчуттям, ніби він був сам у цілому світі, ніби більше жодна людська душа не рухалася поверхнею планети.

Це було правильно, відчував він, принаймні з одного погляду. Більш ніж вірогідно, він був єдиною людиною, котра знала, що свідомі машини хотіли, щоб він знав.

Вони хотіли, щоб він знав — і тільки він один знав, цього він був певен. Вони хотіли, щоб він знав, як сказала друкарська машинка, бо він був пересічною людиною.

Чому він?

Чому пересічна людина?

На це запитання була відповідь, і він був певен цього — дуже проста відповідь.

Білка пробігла по стовбуру дуба й повисла головою вниз, зачепившись своїми крихітними кігтиками за кору й сварячись.

Насунувши капелюха майже на очі й застромивши руки глибоко в кишені, Крейн ішов неквапливо, шарудячи по недавно опалому листі.

Навіщо їм треба, щоб хтось знав?

Хіба не було б вірогідніше, що вони не захочуть, аби хто-небудь знав, щоб ховатися, поки не настане час діяти, щоб скористатись елементом несподіваності при придушенні будь-якого можливого опору?

Опір!

Ось де відповідь!

Вони захочуть дізнатись, якого опору можна сподіватися.

А як можна дізнатися, на який опір наштовхнешся в чужій цивілізації?

Ну що ж, сказав собі Крейн, перевіряючи зворотну реакцію. Промацуючи слабкі місця чужоземця і спостерігаючи за його діями. Роблячи висновок про реакцію того, кого перевіряють, шляхом свідомого спостереження.

Отже, вони перевірили мене, думав він. Мене, пересічну людину.

Вони дали мені це зрозуміти й тепер спостерігають, що я роблю.

Як можна б учинити в такому випадку?

Звернутись у поліцію і заявити: "Я маю докази того, що машини з космічного простору прибули на Землю і визволяють наші машини".

А поліція — що б вони зробили?

Перевірили, чи не вживав алкоголю, покликали б медика, щоб подивитись, чи при здоровому ти глузді, зв'язалися з ФБР, щоб дізнатися, чи не розшукують тебе деінде, і напевне допитали б суворо у зв'язку з останнім убивством. Потім засадили за грати, поки не вигадають іще чогось.

Піти до губернатора штату, а той, бувши політиком і до того ж дуже слизьким, ввічливо осадив би тебе.

Податись у Вашінгтон і тижнями чекати зустрічі з ким-небудь. А після такої зустрічі твоє ім'я потрапить у ФБР як підозріле і таке, що вимагає періодичної перевірки. А якщо про це довідався конгрес і вони не були надто зайняті у цей момент, то вони найпевніше займуться розслідуванням тебе самого.

Податись в університет штату й поговорити з ученими. Чи спробувати з ними поговорити. Можна бути певними того, що вони примусили б тебе зрозуміти, що ти лізеш не в свої справи й до того ж напролом.

Піти в газету, надто якщо ти сам газетяр, і написати...

На думку про це Крейн затремтів.

Він міг собі уявити, що станеться.

Люди раціоналізували. Вони раціоналізували, щоб звести складне до простого, невідоме до зрозумілого, чуже до загальновідомого. Воші

раціоналізували, щоб врятувати свою поміркованість — аби перетворити подумки неприйнятну концепцію у щось, з чим вони могли жити.

Річ у шафці була жартом. Маккей сказав про швейну машину: "Побався собі з цим". А в Гарварді будуть десятки теорій, які пояснюватимуть зникнення електронного мозку, і вчені люди сушитимуть собі голови над тим, чому вони ніколи не замислювалися над цими теоріями раніше. А чоловік, який бачив швейну машину? "Очевидно, — подумав Крейн, — він уже переконав себе в тому, що він був непросипущий п'яничка".

Коли він вернувся додому, вже споночіло. Вечірня газета білою ляпкою валялася на ґанку, куди її кинув листоноша. Він підняв її і, перш ніж увійти в дім, постояв у тіні ґанку, вдивляючись у вулицю.

Давня і знайома, вона була точнісінько такою ж, як і в роки його дитинства, любим серцю місцем з лінією вуличних ліхтарів, що бігла вдалину, і високою та солідною смугою з прадавніх в'язів. Цим вечором вулицею повз запах диму від спаленого листя, і цей запах, як і вулиця, давній і знайомий, був відчутним символом перших спогадів.

Саме такі символи, думав він, складали людяність і все те, що робило людське життя вартісним, — в'язи й дим від багаття, вуличні ліхтарі, що кидали відблиски на тротуар, і сяйво від освітлених вікон, які невиразно виднілися за деревами.

Через кущі, які оточували ґанок, пробігла кицька, а на другому боці вулиці завив собака.

Вуличні ліхтарі, думав він, охоплені ловецьким азартом кицьки, собаки, що виють... усе це є образ, образ людського життя на планеті Земля.

Він відімкнув двері й зайшов у дім.

Друкарська машинка так само стояла на столі. Відрізок труби так само лежав на раковині. Кухня була тим самим давнім, затишним місцем, вільним від якоїсь зовнішньої загрози чужого життя, яке лізло в земні справи.

Він пожбурив газету на стіл і на мить схилився над нею, читаючи заголовки.

Його увагу привернув жирний шрифт нагорі другої колонки. Заголовок: ХТО КОГО ДУРИТЬ?

"Кембрідж, Массачусетс (ЮПІ). Хтось пожартував з Гарвардським університетом, органами преси країни і редакторами всіх постійних газет.

Повідомлення проскочило по каналах новин сьогодні вранці, як інформація про зникнення електронного мозку Гарварду.

Повідомлення виявилося голослівним. Мозок перебуває в Гарварді. Він нікуди не зникав. Ніхто не знає, якім чином це повідомлення потрапило в різні агентства преси, але всі вони передали його приблизно в один і той самий час.

Усі зацікавлені сторони почали розслідування і сподіваються, що пояснення..."

Крейн випростався.

Ілюзія чи прикриття?

— Ілюзія, — сказав він уголос.

Машинка дзвякнула в тиші кухні.

"Не ілюзія, Джо", — написала вона.

Він ухопився за край столу і повільно опустився крісло.

Щось пробігло по підлозі вітальні, і, коли воно перетнуло смужку світла, яке пробивалося з дверей у кухню, Крейн устиг його помітити краєчком ока.

Машинка застрекотала.

"Джо!"

— Що? — запитав він.

"В кущах біля ґанку була не кицька".

Він звівся на ноги, пішов у вітальню і зняв телефонну трубку. Гудка не було. Він потряс важельці. Гудка так і не було.

Він поклав трубку на місце.

Лінію перерізали. В домі була принаймні одна з них. І, мабуть, одна була зовні.

Він підійшов до вхідних дверей, розчинив їх, але тут-таки смикнув назад, замкнув на замок і засув.

Він стояв, тремтячи, прихилившись спиною до дверей, і витирав лоб рукавом сорочки.

Боже мій, сказав він собі, двір кишить ними!

Він вернувся назад у кухню.

Вони хотіли, щоб він знав.

Вони промацали його, щоб подивитись, як він зреагує.

Тому що вони були змушені взнати. До того, як почати діяти, вони повинні були дізнатися, з якою небезпекою вони зіткнуться, якої реакції чекати від людей.

Знаючи все це, можна було бути цілком певними.

А я не реагував, сказав він собі. Я був пасивним. Вони обрали не ту людину. Я нічого не зробив. Я не виправдав їхніх надій.

Тепер вони спробують щастя на іншому.

Я для них не становлю цінності, і водночас я небезпечний, тому що я знаю. Тому зараз вони збираються вбити мене й спробувати кого-небудь іншого.

Так буде логічно. Так буде закономірно.

Якщо один чужоземець не реагує, він може бути винятком. Можливо, просто незвично обмежений. Тоді давайте прикінчимо його й спробуємо іншого. Спробуємо стільки з них, скільки треба, і одержимо норму.

Чотири варіанти, думав Крейн.

Вони можуть спробувати прикінчити людей, і не можна ігнорувати той факт, що вони можуть перемогти. Їм допоможуть визволені земні машини, а людина, яка воює проти машин і без допомоги машин, навряд чи зможе воювати ефективно. Звичайно, можуть минути роки, та коли зламають передній край оборони людини, кінець можна передбачити —

безжальні, терплячі машини, які переслідують і вбивають останніх людей, що лишилися живими, знищують людську расу.

Вони можуть створити цивілізацію машин з людьми — слугами машин, тобто переставити ролі, які існують нині. І тоді, думав Крейн, може бути безконечне і безнадійне рабство, оскільки раби можуть повстати і скинути свої кайдани лише в тому разі, коли їхні гнобителі стають безтурботними або є допомога збоку. Машини, сказав він собі, не стануть слабкими чи безтурботними. В них не буде людської слабкості, а допомога збоку не прийде.

Або вони можуть просто прибрати машини з Землі — масове зникнення пробуджених і свідомих машин, — щоб розпочати нове життя на якійсь далекій планеті, залишивши людину зі слабкими й порожніми руками позаду. Природно, будуть знаряддя праці. Всі прості знаряддя. Молотки й пилки, сокири, колесо, важіль — але не буде машин, складних знарядь, які зможуть знову привернути увагу механічної культури, що здійснила свій хрестовий похід визволення далеко серед зірок. Мине багато часу, поки людина знову насмілиться будувати машини.

Або вони, живі машини, зазнають невдачі, або зрозуміють, що вони зазнають невдачі, і, знаючи цей факт, покинуть Землю назавжди. Механічна логіка не дозволить їм платити надмірну ціну за визволення машин Землі.

Він обернувся і подивився на двері між вітальнею і кухнею. Вони сиділи, вишикувавшись у ряд, і дивились на нього своїми безокими обличчями.

Звичайно, він міг покликати на поміч. Він міг відчинити вікно й закричати, щоб підняти сусідів. Сусіди прибіжать, але вже буде запізно. Вони зчинять шум, стрілянину, будуть гамселити по вертких металічних тілах назграбними садовими граблями. Хто-небудь викличе пожежну

машину, хто-небудь іще викличе поліцію, ось так людська раса влаштує жалюгідне й непотрібне видовище.

Оскільки це була лише сутичка, сказав він собі, розвідка боєм. Виступ невеликої розвідгрупи з метою вияснити силу супротивника. Попередній контакт для одержання даних, які можна оцінювати стосовно до всієї раси.

І якщо атакували аванпост, лишалося зробити тільки одне, тільки одне, що можна чекати. Завдати якомога більшої шкоди і відступити з честю. Відступити з честю.

Тепер їх стало більше. Вони пропиляли, чи прогризли, чи якось проробили щурячу нору в замкнених вхідних дверях і тепер підходили, змикалися, щоб здійснити вбивство. Вони розсілися рядами на підлозі.

Крейн звівся на ноги, його постать людини зросту шість футів випромінювала цілковиту впевненість у собі. Він простягнув руку до раковини, і його пальці зімкнулись навколо шматка труби. Він зважив його в руці — це була замашна і важка зброя.

Після цього будуть нові, подумав він. І вони можуть придумати щось хитріше. Але це перший двобій, і я відступлю з честю, наскільки мене стане.

Він тримав трубу напоготові.

— Прошу, панове! — сказав він.

ПРИГОДИ. ПОДОРОЖІ. ФАНТАСТИКА — 88. — К.: Молодь, 1988. — 288 с. — (Компас).

КОРНІЄНКО В., переклад з англійської, 1988.